

Õpiku kasutajale

Õpiku „Kiviajast vanaajani” I osa esimesed kolm peatükki häälestavad 6. klassi õpilased ajaloo lainele, mõtestades lahti ajaloo mõiste. Arutluse all on küsimused, nagu *Mis on ajalugu? Millal ja miks hakkasid inimesed mineviku vastu huvi tundma? Kuidas me teame, mis on ammustel aegadel juhtunud? Mida ajaloolased uurivad? Kuidas me aega möödame?* Siin on oluliseks ka ajaarvamise kontseptsioon ning selle tutvustamine õpilastele ajajoone kaudu. Näiteks saab õpilastele selgeks, miks järgneb 1. aastale enne Kristuse sündi kohe 1. aasta pärast Kristuse sündi **1**.

Esimene suurem teema on esiaeg, mis jaguneb nooremaks ja vanemaks kiviajaks ning metalliajaks. Õpik räägib eelkõige esiajast Lähis-Idas ja Lõuna-Euroopas, seega on lähtutud ka sealsest arheoloogilisest jaotusest.

1

ROOMA NUMBRITEGA IV SAJAND
1. jaanuaril 301 ja lõppes 31. detsembril 400.

Õks aastatuhat on tuhat aastat ehk kümne sajandit. Esimese aastatuhat algas 1. jaanuaril 1. aastal. Teine aastatuhat algas 1. jaanuaril 1001 ja lõppes 31. detsembril 2000. Sajanditeid ja aastatuhandeid märgitakse nii araabia numbritega (I, 2, 3, 4, ...) kui ka Rooma numbritega (I, II, III, IV, ...).

Kirjuta need arvud Rooma numbritega: 33, 5, 10, 1956, 48, 657, 7865.

AJAARVAMINE

- Kristlusest on aasta 2015.
- Moosimeelne on aasta 5775.
- Juulideel on aasta 5775.
- Hüüelasteel on aasta 4713.

Aastasadaja aastatuhat

Ammistest ajalooandmestest rääkides on mõnikord raske öelda, mis aastal see toimus. Sageli osataksegi vaid sajandi või aastatuhande täpsusega sündmuse toimumist määratleda. Ajaarvamises tähendab üks sajand sada aastat. Näiteks 4. sajand

AJALOOLINE AEG

3

Ajalooline aeg – ajaga, mis on mõeldud välja eraldada erinevad kirjastused.

vanaaeg – ajaloopereod, mis järgneb eelajale ja eelajale kirjastajale.

2

FOINIINKIA JA PALESTIINA
EGIPTUS
SEMIITID RÜGICID
SUMERI LINNRIIGID

4

Milline oli sumerite kiri alguses ja milliseks see edasi arenes? Uuri lisaks internetist või teatmetest, kust on kiikiri oma nimetus saanud.

Sumeri kool

Kooliharidust andsid sumerid vaid andekamatele poistele, kellest hiljem said peamiselt kirjutajad. Peale selle pidi peaaegu igaüks oskama lugeda ja kirjutada. Kirjutajate koolid olid tahvlimaja tüüpi ruumid, kus õpetajad istusid lahe- või kolme-dalatel püüdes. Kooliõpetajad olid tahvlimaja tüüpi ruumid, kus õpetajad istusid lahe- või kolme-dalatel püüdes. Kooliõpetajad olid tahvlimaja tüüpi ruumid, kus õpetajad istusid lahe- või kolme-dalatel püüdes.

QR-koodi abil on viited nutiseadmes kergesti avatavad.

Sisukord

1. Mis on ajalugu?	8
2. Mida ajaloolased uurivad?	12
3. Kuidas me aega mõõdame? <i>Avasta: Mis on muuseum?</i>	16 20
ESIAEG	22
4. Inimese kujunemine	24
5. Esimesed eurooplased	28
6. Vanem kiviaeg: kütmine ja korilus	32
7. Kiviaja kunstnikud	36
8. Noorem kiviaeg: põlluharimine ja karjakasvatus <i>Avasta: Catal Hüyük</i>	40 46
9. Metalliaeg: metallist tööriistad ja kaubanduse areng	48
10. Esiaeg Eestis <i>Avasta: Noorema kiviaja hülgepüüdjad ja kalastajate laagripaik Tallinnas Vabaduse platsil</i>	52 58

AJALOOLINE AEG	64
11. Mesopotaamia – jõgedevaheline maa	66
12. Mesopotaamia lõunaosa vanimad elanikud – sumerid <i>Avasta: Arheoloogilised kaevamised Uri linnas</i>	70 76
13. Semiidi riigid <i>Avasta: Babüloni linn</i>	78 84
14. Mesopotaamia rahvaste usund ja teadus	86
15. Mesopotaamia rahvaste kirjandus	92
16. Mesopotaamia rahvaste kunst	96
17. Vana-Egiptus: Niilus ja kõrb	100
18. Vana-Egiptus vaaraode valitsemisajal	104
19. Vana-Egiptuse ühiskond	108
20. Vanaaja egiptlaste igapäevaelu <i>Avasta: Vana-Egiptuse Uue riigi naisvaarao Hatšepsut</i>	114 120
21. Vana-Egiptuse usund	122
22. Vana-Egiptuse kunst	128
23. Vana-Egiptuse kirjandus ja teadus	132
24. Foiniikia	138
25. Palestiina	142

8

Noorem kiviaeg: põlluharimine ja karjakasvatus

Nooremaks kiviajaks nimetatakse esiaja perioodi, mil hakkasid täiustuma töö- ja tarberiistad. Kuigi suurem osa inimestest olid veel kütid ja korilased, tegeleti osades piirkondades juba ka põlluharimise ja karjakasvatusega. Tervailju ja juurvilju õpiti esimesena kasvatama Lähis-Idas umbes 10 000 aastat tagasi.

Põlluharijad ja karjakasvatavad

Miks sai põlluharimine alguse just Lähis-Idas? Esiteks kasvas Lähis-Idas metsikult teravilju ja juurvilju, mida sai hiljem kasvatama hakata. Teiseks oli Lähis-Idas soojaperiood piisavalt pikk, et vanim teravili – nisu – valmida jõuaks. Kolmandaks oli Lähis-Ida põllumaa pehme ja viljakas. See oli oluline, sest esimesed põllutööriistad olid algelised. Põlluharijal oli vaid

kõblas maa kobestamiseks ning kepikese seemnele augu tegemiseks.

Kui inimene õppis põldu harima, muutus tema elu põhjalikult. Sama maa-alal suutis nüüd ära toita rohkem inimesi. Inimene ei pidanud enam toitu otsides ringi rändama, vaid võis paigale jääda. Inimesed ei elanud enam koos juhuslike karjadena, vaid perekondadena, kes moodustasid sugukonna. Mitu lähistikku elavat sugukonda moodustasid hõimu.

noorem kiviaeg – aeg, mil tööriistu ja relvi valmistati kivist, luust ja puidust; enamik inimesi olid veel kütid ja korilased, aga Lähis-Idas oli õpitud juba põldu harima ja karja kasvatama

sugukond – inimeste kooselu vorm; sugukonna moodustasid omavahel suguluses olevad perekonnad

hõim – ühes piirkonnas elavad ja omavahel suguluses olevad sugukonnad

● Piirkond, kus inimene õppis põldu harima ning kus on paljude kultuurtaimede ja koduloomade algkodu. Seda nimetatakse ka viljaka poolkuu piirkonnaks.

• Mis piirkonnas ehk kus sai alguse põlluharimine? Selgita, miks.

Tööd, mida oli vaja teha, et saada nisuteradest jahu:

- Vilja koristamine.
- Viljapeksmine, et saada viljapeast kätte terad.
- Tuulamine, et puhastada terad prahist.
- Jahvatamine, et teha teradest jahu.

Lähis-Idaks nimetavad eurooplased seda Aasia osa, mis jääb Euroopale kõige lähemale. See on Euroopa kultuuri sünnikoht. Lähis-Idas asuvad tänapäeval näiteks Türgi, Egiptus, Iraak ja Iraan, Palestiina ja Iisrael, Jordaania, Liibanon, Saudi-Araabia, Kuveit.

Selline võis välja näha noorema kiviaja kõblas. See oli umbes 50 cm pikk ning tera valmistati kivist ja vars puidust.

Kirjelda, mis töid pidi noorema kiviaja inimene tegema, et nisuteradest jahu saada. Mis tööriistu ta selleks kasutas?

Uued töövahendid ja uued oskused

Vanema kiviaja lõpul kasutas inimene mitmesuguseid tööriistu, kuid need ei sarnanenud oma välimu- selt veel tänapäevaste tööriistadega. Seevastu noorema kiviaja kirved ja kõplad meenutasid juba tänapäeva- seid kirveid ja kõplaid.

Nooremal kiviajal vajati hulga **rohkem tööriistu kui varem**. Nen- de valmistamiseks kulus rohkem ka tulekivi. Kui seni oli tulekivi saadud maapinnalähedastest kihtidest, siis nüüd hakati seda otsima sügava- malt (5–6 meetrit).

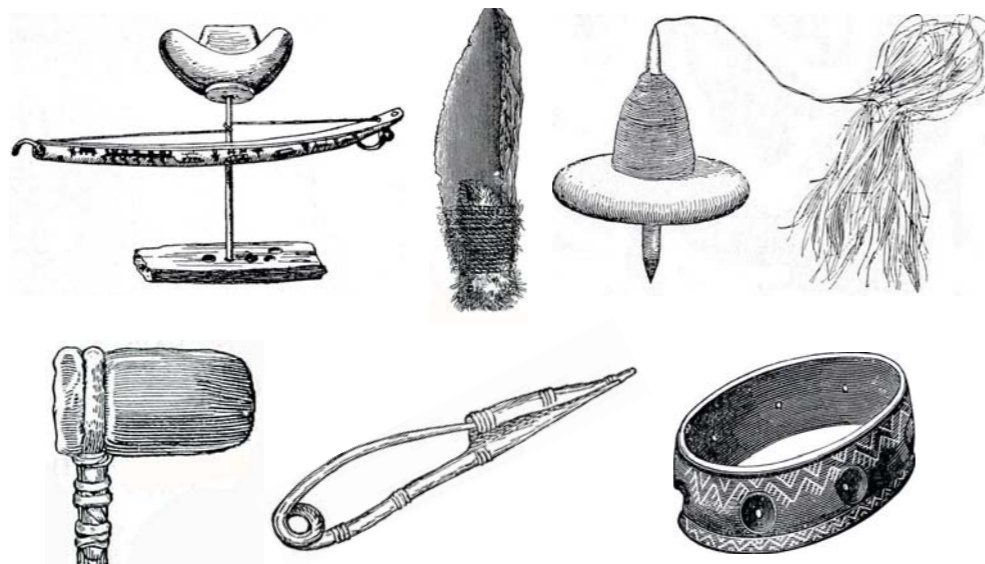
Võeti kasutusele ka uusi kiviliike, millest ei saanud niimoodi kilde ära lüüa nagu tulekivist. Neid õpiti lih- vima ja puurima. Puuriks kasutati

luuteravikku, mis pandi pöörlema vibunööri- ga. Teraviku otsa alla ra- putati märga liiva, mis aitas hõõru- des kivisse auku uuristada.

Tööriistu valmistati rohkem ka seepärast, et neid sai vahetada vaja- like asjade vastu piirkondades, kus tulekivi leiukohti polnud. Kui tek- kis ülejääke, siis vahetati neid teiste hõimudega vajalike esemete vastu.

Samuti hakkas inimene kangast kuduma. Kudumiseks vajalik lõng tehti esialgu taimede kiududest. Esimeseks kiutaimeks oli nõges, mõnevõrra hiljem hakati kasutama lina. Kõige hiljem õpiti **kangast ku- duma** loomsest kiust ehk villast.

Nooremal kiviajal õppis inime- ne ka savist nõusid ehk keraamikat valmistama. Savinõus sai juba hoo- pis teistsugust toitu teha.

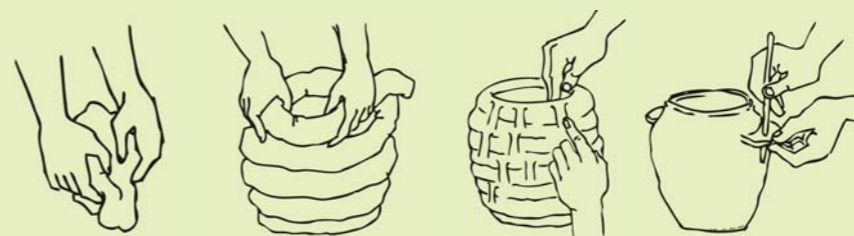
Kunstnik on joonis- tanud mitu noorema kiviaja tarbeeset. Kirjelda, mis materja- list need valmistati ja milleks neid kasutati.

Kivipuur, nuga, kedervars. →

Kirves, rinnanõel (ilunõel), käevõru. →

Kuidas savitükist sai pott?

- Savitüki voolimine. Et nõu oleks põletuses vastupidavam, segati savisse kivi- või kruusapuru ning kohati ka teokarbitükikesi. Samuti võis keraamika valmistamise savi sees olla ka taimejäänuseid.
- Saviribade keeramine. Saviribad pandi spiraalselt ülestikku ja suruti põhjast kokku.
- Poleerimine, silumine, lihvimine.
- Sangade valmistamine, kaunistamine.
- Tulel kuumutamine. Valmis savinõu pandi maasse kaevatud lohku või koldekivide najale.

Mõni inimene oskas paremini kangast kududa, teine kirvest või kõblast valmistada, keegi jällegi maja ehitada ja nii edasi. Nõnda arenes käsitöö, kujunes tööjaotus ja sün- disid esimesed ametid.

Kirjelda nõu valmis- tamise etappe.

- **Nimeta vähemalt kaks käsitöökust, mida noorema kiviaja inimene omandas. Selgita, kuidas need oskused inimese elu muutsid.**
- **Milliseid uusi toiduvalmistamise viise sai noorema kiviaja inimene kasutada tänu savinõudele? Kirjelda ja selgita.**

Maailma vanimad põlluharimispiirkonnad

Algeliste tööriistadega sai põldu harida seal, kus maa pehme ja muld viljakas. Niisugust pinnast leidis jõeorgudes, kus vesi maa aeg-ajalt üle ujutas.

Niisiis hakati kõige varem põldu harima ja karja kasvatama Lähis-Idas: **Mesopotaamias**, **Väike-Aasias** (praeguse Türgi alad), **Vahe-**

mere rannikul. Selles piirkonnas kasvatati nisu ja otra. Loomadest peeti veiseid, sigu, lambaid ja kitsi. Kasvatati ka datleid ja oliive, mis andsid õli, ning juurvilju.

Ka Aasia oli põlluharimiseks soodus – Induse jõe org **Indias** ja Huang He org **Hiinas**. Neis piirkondades kasvatati hirssi, riisi ja sojauba ning peeti veiseid, sigu, lambaid ja kitsi.

Lõuna- ja Kesk-Ameerikas hakkas põlluharimine arenema **Meh-**

hikos ja **Peruus**. Asteegid ja inkad kasvasid kõrvitsat, uba ning maisi. Loomadest kodustasid nad lisaks lammastele-kitsedele ka laama.

Nii Lähis-Idas kui ka mujal maailmas leidis aga paiku, kus oli põldu harida märksa raskem või ei olnud üldse võimalik. Neis piirkondades kujunes põhiliseks elatusalaks karjakasvatus. Ka põlluharijad kasvasid loomi, aga karjakasvatajad põldu ei harinud. Karjakasvatajad olid rändava eluviisiga, sest pidid karjale toitu otsima.

Elu noorema kiviaja asulas

Kui inimene hakkas põldu harima, muutus tema elu – ta võis jääda paikseks. Nii hakkasid nooremal kiviajal kujunema esimesed asulad.

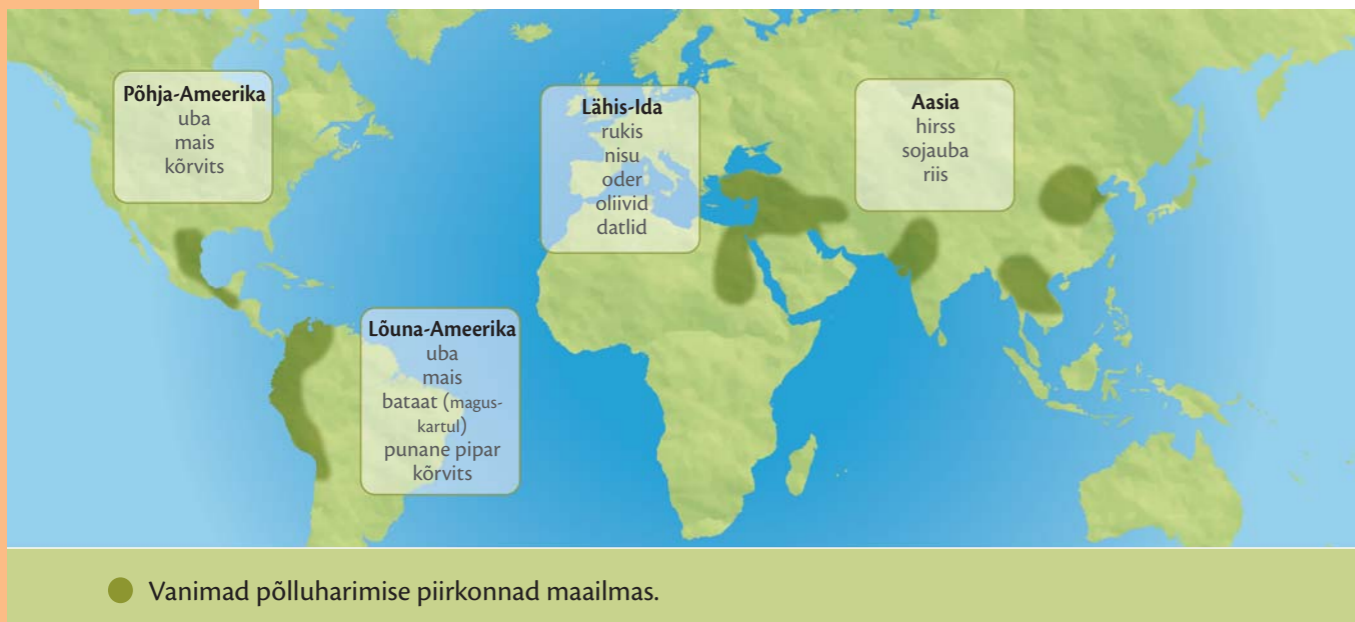
Paikseks jäänud inimesed ehitasid elamu tugevamatest mater-

jalidest. Esimesed elamud ehitati kiviplaatidest või tellistest, mis valmistati savist ja kuivatati päikese käes. Hoopis omapäraseid puitelamuid püstitati näiteks Euroopas järvedele: need ehitati vaiadele. Järveasulaid leidis kiviajal Eestiski.

Nii kujunesid esimesed asulad. Ühes noorema kiviaja **asulas** võis elada kuni 2000 elanikku. Asula majandas end ise, mis tähendab, et elanikud tootsid ise nii toidu kui ka muu vajaliku. Ühed vanemad teadaolevad noorema kiviaja asulad on **Catal Hüyük** [loe: tshatal hüyük] Türgis ja **Jeeriko** Palestiinas.

Ka tänapäeval elavad mõned inimesed veel sarnast elu nagu see oli noorema kiviaja asulas. Nõnda elavad näiteks India ookeanis asuva Uus-Guinea saare elanikud ning Nueri ja Dinka suguharud Aafrikas Sudaanis.

asula – paik, kuhu ehitatakse hooned ja kus elatakse aastaringelt, näiteks küla ja linn

- Kus asusid esimeste põlluharijate asulad maailmas ning milliseid taimi seal toiduks kasvatati?
- Kuidas hankisid noorema kiviaja inimesed toitu nendes piirkondades, kus põldu ei saanud harida? Kirjelda ja selgita.

- Kui inimene õppis põldu harima ja loomi pidama, kas ta siis lõpetas küttimise, kalastamise ja marjul-seenel käimise? Põhjenda oma arvamust.
- Mis Sa arvad, kuidas kodustati esimesed koduloomad?
- Kirjuta vihikusse kokkuvõtte nooremast kiviajast. Toetu järgmistele küsimustele:
 - a) Nimeta kiviaja kaks perioodi.
 - b) Iseloomusta neid perioode: too välja üks sarnasus ja vähemalt kolm erinevust.
 - c) Sõna „neoliitikum” tuleneb ladina keelest ja tähendab sõna-sõnalt „uus kiviaeg”. Arutle, miks selline mõiste kasutusele võeti.

Catal Hüyük

Catal Hüyük, mis asub Anatoolia mägismaal, rajati 9000 aastat tagasi. Asulas oli tuhatkond maja ja elas 5000–10 000 inimest. Tuhat viissada aastat hiljem jäeti Catal Hüyük millegipärast maha. Müüre ja muid kaitseehitisi asulal ei olnud.

Catal Hüyüki varemed tänapäeval.

Catal Hüyük oli tihedalt täis väikesi nelinurkseid maju, mis olid ehitatud põletamata savitellistest. Elanikud liikusid asulas mööda lamadaid katuseid. Katustelt avanesid avad (uksed) elamu sisemusse. Katus olid mugav koht, kus tehti igapäevaseid toimetusi, kuna elamutes puudusid aknad ja valgus pääses sisse vaid kitsast uksena kasutatavast avast. Majade vahele loobiti prügi.

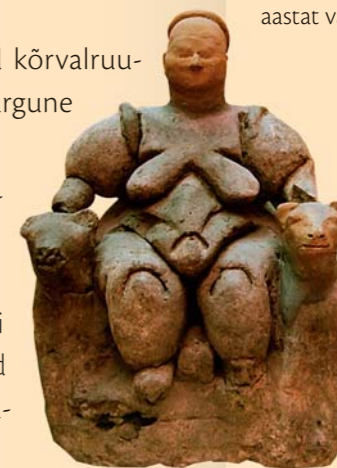
Maja keskel asus suur täisnurkne tuba. Seda ümbritsesid kõrvalruumid, mida kasutati panipaikadena. Toas oli kütmiseks ümmargune ahi. Peaaegu igast majast on leitud maalinguid.

Catal Hüyükis olid eraldi hooned – pühamud – usutoimingu läbiviimiseks. Lisaks savikujudele oli pühamus alati mitu seinale kinnitatud sarvedega härja- või oinapead. Põlluharijad hakkasid austama taevakehasid (Kuu, Päike) ja loodusnähtusi (äike, vihm). Hea viljasaagi tagamiseks viidi läbi mitmesuguseid talitusi, millega loodeti lisada päikesele väge, tõsta maa viljakust või kutsuda esile vihma.

Tänapäeva inimeste jaoks on aga kummalised Catal Hüyüki elanike matmiskombed. Mõned surnud jäeti väljale lindude nokkida, teised maeti hoonetesse. Hoonetesse maeti tõenäoliselt juba siis, kui neis veel elati.

Jumalanna kujuke, nimetatakse ka Venusiks (on umbes 8000 aastat vana).

Selline võis välja näha pühamu Catal Hüyükis.